

# PUBLIKACJE

## GŁÓWNEGO URZĘDU STATYSTYCZNEGO DOTYCZĄCE WYNIKÓW SPISU LUDNOŚCI Z DN. 9.XII 1931 R.

Ludność obecna cywilna bez wojska skoszarowanego według spisów 1921 i 1931 r. (powiatami) oraz przyrost ludności (na podstawie doniesień telegraficznych)	Wiadomości Statystyczne, zeszyt 2 z dn. 15.I 1932 r.	
Ludność obecna Polski z wojskiem skoszarowanym. Gęstość zaludnienia w Polsce według spisów 1921 i 1931 r. (powiatami, na podstawie doniesień telegraficznych)	Wiadomości Statystyczne, zeszyt 3 z dn. 25.I 1932 r.	
Składniki przyrostu ludności 1921 — 1931 r. (powiatami). Porównanie wyników spisu ludności z dn. 9.XII 1931 r. z dotychczasowym szacunkiem Głównego Urzędu Statystycznego	Wiadomości Statystyczne, zeszyt 4 z dn. 5.II 1932 r.	
Miasta liczące powyżej 10 000 mieszkańców według spisów 1931 i 1921 r.	Wiadomości Statystyczne, zeszyt 7 z dn. 5.III 1932 r.	
Miasta liczące poniżej 10 000 mieszkańców według spisów 1931 i 1921 r.	Wiadomości Statystyczne, zeszyt 10 z dn. 5.IV 1932 r.	
Miasta w Polsce i ich ludność według spisów 1931 i 1921 r.	Tabl. 1. Przyrost ludności w miastach między spisami w 1921 i 1931 r. Tabl. 2. Miasta według odsetka przyrostu ludności między spisami 1921 i 1931 r. Tabl. 3. Ludność miejska według grup wielkości miast na podstawie spisów 1921 i 1931 r.	
	Wiadomości Statystyczne, zeszyt 12 z dn. 25.IV 1932 r.	
Ludność obecna według języka ojczystego na podstawie spisu z dn. 9.XII 1931 r. (powiatami)	Wiadomości Statystyczne, zeszyt 16 z dn. 5.VI 1932 r.	
Ludność obecna na podstawie spisu z dn. 9.XII 1931 r. w granicach podziału administracyjnego według stanu z dn. 1.IV 1932 r. (powiatami)	Wiadomości Statystyczne, zeszyt 17 z dn. 15.VI 1932 r.	
Alfabetyczny wykaz miast w Polsce w granicach administracyjnych z dn. 1.V 1933 r.	Wiadomości Statystyczne, zeszyt 17 z dn. 15.VI 1933 r.	
Wszystkie zestawienia powyższe opublikowane zostały oddzielnie w oddziałkach oraz łącznie w broszurze pt.: Pierwsze tymczasowe wyniki spisu ludności z dnia 9.XII 1931 r.		
Formularze i instrukcje spisowe drugiego powszechnego spisu ludności z dn. 9.XII 1931 r.	Statystyka Polski, seria A, tom I . . . . .zł 6,00	
Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej. Ludność i budynki na podstawie tymczasowych wyników drugiego powszechnego spisu ludności z dn. 9.XII 1931 r. oraz powierzchnia ogólna i użytki rolne	Statystyka Polski, seria B,	
zeszyt 8-a. Województwa centralne i wschodnie . . . . .	. . . . .zł 1,60	
„ 8-b. Województwa zachodnie . . . . .	. . . . .zł 3,00	
„ 8-c. Województwa południowe . . . . .	. . . . .zł 2,00	
„ 8-d. Skorowidz alfabetyczny miast, gmin wiejskich i obszarów dworskich . . . . .	. . . . .zł 2,00	
„ 8-e. Województwa zachodnie (uzupełnienie) . . . . .	. . . . .zł 0,60	
„ 8-f. Województwa południowe (uzupełnienie) . . . . .	. . . . .zł 0,80	
Mieszkania. Dane tymczasowe na podstawie drugiego powszechnego spisu ludności z dn. 9.XII 1931 r.	Statystyka Polski, seria B, zeszyt 13 . . . . .zł 1,00	
Nieruchomości i budynki w miastach	Statystyka Polski, seria C, zeszyt 26 . . . . .zł 2,40	
Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe	Statystyka Polski, seria C,	
zeszyt 36. Województwo wileńskie bez miasta Wilna . . . . .	. . . . .zł 6,00	
„ 48. Miasto Wilno . . . . .	. . . . .zł 4,00	
„ 49. Miasto st. Warszawa . . . . .	. . . . .zł 8,00	
„ 54. Województwo śląskie . . . . .	. . . . .zł 10,00	
„ 57. Województwo warszawskie . . . . .	. . . . .zł 12,00	
„ 58. Miasto Lwów . . . . .	. . . . .zł 4,00	
„ 62. Polska (dane skrócone) . . . . .	. . . . .zł 2,00	
„ 64. Miasto Kraków . . . . .	. . . . .zł 3,20	
„ 67. Miasto Łódź . . . . .	. . . . .zł 5,00	
„ 68. Województwo lwowskie bez miasta Lwowa . . . . .	. . . . .zł . . . . .	
„ 70. Województwo wołyńskie . . . . .	. . . . .zł . . . . .	
„ 71. Województwo nowogródzkie . . . . .	. . . . .zł . . . . .	

Dalsze tomy w druku.

Od sierpnia 1934 r. do zeszytów Wiadomości Statystycznych załączane są dodatki zawierające wyniki spisu ludności z dn. 9.XII 1931 r. dla poszczególnych powiatów i miast o ludności powyżej 20000 oraz zestawienia dla województw (jako całości) i dla 5 największych miast. Kilka pozostałych jeszcze do opublikowania zestawień wojewódzkich (cz. II) ukaże się w najbliższym czasie.

SKŁAD GŁÓWNY, EKSPEDYCJA I SPRZEDAŻ W GŁÓWNYM URZĘDZIE STATYSTYCZNYM, AL. JEROZOLIMSKIE 32  
TEL. 610-93. KONTO P. K. O. 30-064.

Zakłady Graficzne Ł. Mejlachowicza, Grodno, ul. Horodniczańska 3. (27.I 1938—780)

## DRUGI POWSZECHNY SPIS LUDNOŚCI

Z DN. 9.XII 1931 R.

## DEUXIÈME RECENSEMENT GÉNÉRAL DE LA POPULATION

DU 9 DÉCEMBRE 1931



GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

STATYSTYKA POLSKI, SERIA C, ZESZYT 71



DRUGI POWSZECHNY SPIS LUDNOŚCI  
Z DN. 9.XII 1931 R.

MIESZKANIA I GOSPODARSTWA DOMOWE. LUDNOŚĆ. STOSUNKI ZAWODOWE

WOJEWÓDZTWO NOWOGRÓDZKIE

WARSZAWA 1938

NAKŁADEM GŁÓWNEGO URZĘDU STATYSTYCZNEGO



D 39 / 90

Klb



125638

KOMITET REDAKCYJNY  
GŁÓWNEGO URZĘDU STATYSTYCZNEGO

Przewodniczący:

Dyrektor Głównego Urzędu Statystycznego—Edward Szturm de Sztrem

Członkowie:

Stefan Szulc — Redaktor główny  
Tadeusz Czajkowski — Zastępca redaktora głównego  
Ewa Estreicher  
Jan Derengowski — Sekretarz redakcji

COMITÉ DE RÉDACTION  
DE L'OFFICE CENTRAL DE STATISTIQUE

Président:

Directeur de l'Office Central de Statistique—Edward Szturm de Sztrem

Membres:

Stefan Szulc — Rédacteur en chef  
Tadeusz Czajkowski — Rédacteur suppléant  
Ewa Estreicher  
Jan Derengowski — Secrétaire de rédaction

## PRZEDMOWA—AVANT-PROPOS

Spis powszechny z dnia 9. XII 1931 roku obejmował spis ludności, spis zawodów, mieszkań, gospodarstw domowych, nieruchomości i budynków oraz miejscowości zamieszkaných. Dla całego Państwa opublikowano dotychczas: *Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe*—dane skrócone (Statystyka Polski, seria C, zesz. 62) oraz *Nieruchomości i budynki w miastach* (Statystyka Polski, seria C, zesz. 26); opracowanie wyników spisu nieruchomości i budynków na wsi zostało zaniechane ze względu na brak dostatecznych kredytów.

Względy oszczędnościowe wpłynęły na niewypełnienie całkowitego programu opracowania pozostałych spisów. Między innymi zaniechano opracowania zapisów o miejscu urodzenia, wykształceniu, obywatelstwie państwowym oraz szeregu drobniejszych fragmentów spisów. Względy oszczędnościowe przyczyniły się ponadto w bardzo znacznej mierze do opóźnień w opracowaniu wyników spisu.

Tom niniejszy, zawierający ostateczne wyniki spisu dla woj. nowogrodzkiego, jest jednym z kolejnych zeszytów wydawnictwa objętego wspólnym tytułem *Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe*. Całość wydawnictwa ukazuje się w serii C Statystyki Polski. Dotychczas ukazały się tomy dla woj. wileńskiego, m. Wilna, m. st. Warszawy, woj. śląskiego, woj. warszawskiego, m. Lwowa, m. Krakowa, m. Łodzi, woj. lwowskiego, woj. wołyńskiego.

Tomy *Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe* zasadniczo obejmują materiał dla całego województwa, z tym że miasta Łódź, Wilno, Poznań, Kraków i Lwów wydodrębiono w osobne tomy, wskutek czego tomy odpowiednich województw nie zawierają danych dla tych miast. Końcowym tomem wydawnictwa będzie tom zawierający — w odróżnieniu od danych skróconych wspomnianych wyżej — szczegółowe dane

Le recensement général du 9 décembre 1931 ne s'est pas borné à la population. Il a embrassé en même temps les professions, les logements, les ménages, les immeubles et les bâtiments, ainsi que les localités habitées. Jusqu'à présent ont été publiées pour l'ensemble de la Pologne les statistiques suivantes: *Logements et ménages. Population. Profession*—données abrégées (Statistique de la Pologne, série C, fasc. 62), ainsi que *Les immeubles et les bâtiments dans les villes* (Statistique de la Pologne, série C, fasc. 26); vu le manque de crédits nécessaires, on a renoncé à l'élaboration des données du recensement des immeubles et des bâtiments dans les communes rurales.

Ce sont des raisons d'épargne qui ont obligé de limiter le programme de l'élaboration des autres résultats du recensement. On a renoncé, entre autres, à l'élaboration des données concernant le lieu de naissance, l'instruction, la nationalité (droit de citoyen) des habitants, ainsi que d'une série de données de moindre importance. Ces mêmes raisons ont eu pour conséquence le retard de l'élaboration des résultats du recensement.

Le présent volume contenant les résultats définitifs du recensement pour la voïév. de Pomorze, appartient, comme un des fascicules successifs, à la publication ayant le titre commun: *Logements et ménages. Population. Professions*. Cette publication paraît dans la série C de la Statistique de la Pologne. Jusqu'à ce moment ont paru les volumes concernant la voïév. de Wilno, la ville de Wilno, la ville de Warszawa, les voïév. de Śląsk et de Warszawa, les villes de Lwów, Kraków et Łódź, ainsi que les voïév. de Lwów et de Wołyń.

Les volumes *Logements et ménages. Population. Professions* embrassent en principe le matériel concernant la voïévodie toute entière. Cependant, les données relatives aux villes de Łódź, Wilno, Poznań, Kraków et Lwów sont contenues dans des volumes spéciaux, et c'est pour cette raison que les volumes consacrés aux voïévodies respectives n'embrassent pas les données concernant les villes susmentionnées. La publication sera terminée par le volume renfermant, contrairement aux données abrégées mentionnées ci-dessus, des données numériques détaillées pour la Pologne toute entière, y compris l'armée casernée, dont on n'a pas tenu compte dans les relevés relatifs aux voïévodies. Dans les volu-

0.195/69/6  
19.III.



liczbowe dla całego Państwa łącznie z wojskiem skoszarowanym, pominiętym w zestawieniach wojewódzkich. Tomy dla wymienionych miast i m. st. Warszawy uwzględniają podział na dzielnice statystyczne, dla których zestawiono analogiczne dane jak dla powiatów w tomach wojewódzkich.

Poszczególne tomy ujmują wyniki spisu w granicach administracyjnych według stanu na dzień 1 stycznia 1933 r. dla woj. centralnych i wschodnich i według stanu na dzień 1 sierpnia 1934 r.— dla województw zachodnich i południowych.

W opracowaniu naukowym niniejszego tomu prócz kierownika Biura Powszechnych Spisów brali udział: Wiktor Morawski, zastępca kierownika Biura, Zygmunt Padowicz, szef Sekcji Tabulacyjnej, oraz Hilary Minc, b. szef Sekcji Naukowo-Redakcyjnej Biura Powszechnych Spisów. Ponadto w przygotowaniu planu i organizacji metod opracowania brał udział Edward Baranowicz, b. szef Sekcji Naukowo-Redakcyjnej, a spoza składu Biura Powszechnych Spisów inż. Juliusz Miller, kierownik Oddziału Maszyn Głównego Urzędu Statystycznego, oraz Ludwik Landau, kierownik Oddziału Badań Dochodu Społecznego w Głównym Urzędzie Statystycznym.

Warszawa, w styczniu 1938 r.

mes consacrés aux villes susmentionnées et à la ville de Warszawa on a employé la division en quartiers statistiques traités de la même manière que les districts dans les volumes concernant les voïévodies.

Les volumes concernant les voïévodies et les volumes consacrés aux villes sont élaborés, en tant qu'il s'agit des voïévodies du Centre et de l'Est, conformément à la division administrative du 1-er janvier 1933, et, en ce qui concerne les voïévodies de l'Ouest et du Sud— conformément à la division administrative du 1-er août 1934. Pour les lecteurs qui ne connaissent pas le polonais sont données ci-dessous des explications en français, concernant la manière d'utiliser la documentation contenue dans le présent volume.

A l'élaboration scientifique du présent volume ont pris part, outre le chef du Bureau des Recensements Généraux: M.M. Wiktor Morawski, suppléant du chef du Bureau, Zygmunt Padowicz, chef de la Section de tabulation, et Hilary Minc, ancien chef de la Section scientifique et de rédaction du Bureau des Recensements Généraux. En outre, à la préparation du plan et de l'organisation des méthodes d'élaboration a pris part M. Edward Baranowicz, ancien chef de la Section scientifique et de rédaction du Bureau des Recensements Généraux. En dehors du personnel du Bureau des Recensements Généraux ont participé aux travaux M.M. Juliusz Miller, ing., chef de la Section des machines à l'Office Central de Statistique, et Ludwik Landau, chef de la Section des Recherches sur le Revenu Social à l'Office Central de Statistique.

Warszawa, janvier 1938

Przewodniczący Komitetu Redakcyjnego—Président du Comité de Rédaction

**EDWARD SZTUM DE SZTREM**

Dyrektor Głównego Urzędu Statystycznego — Directeur de l'Office Central de Statistique

**JERZY HEINRICH**

Kierownik Biura Powszechnych Spisów  
Chef du Bureau des Recensements Généraux

## Spis rzeczy — Table des matières

Przedmowa . . . . .	V
Uwagi wstępne . . . . .	IX
Zestawienie uwzględnionych w tablicach cech . . . . .	XXI
Klasyfikacja zawodu obiektywnego . . . . .	XXIII
Uwagi do publikacji wyników spisu w województwie nowogródzkim . . . . .	XXIX

Avant-propos . . . . .	V
Observations préliminaires . . . . .	IX
Relevé des caractères envisagés dans les tableaux . . . . .	XXI
Classification des professions . . . . .	XXVI
Observations aux publications des résultats du recensement de la voïévodie de Nowogródek . . . . .	XXIX
Avis aux lecteurs . . . . .	XXX

TABLICE	Woje- wódz- two Voïé- vodie	Powiaty Dis- tricts	TABLEAUX
	Strona	Page	
Przegląd ogólny . . . . .	2	2	Relevé général
TABL. 1—9. MIESZKANIA I GOSPODARSTWA DOMOWE			TABL. 1—9. LOGEMENTS ET MÉNAGES
Tabl. 1. Mieszkania według liczby izb . . . . .	3	3	Tabl. 1. Logements d'après le nombre des pièces
Tabl. 2. Mieszkania według liczby izb i liczby osób w mieszkaniu . . . . .	4	—	Tabl. 2. Logements d'après le nombre des pièces et le nombre des personnes habitant le logement
Tabl. 3. Mieszkania i ludność według liczby izb w mie- szkaniu oraz liczby osób na izbę . . . . .	5	5	Tabl. 3. Logements et population d'après le nombre des pièces du logement, ainsi que d'après le nombre des personnes par pièce
Tabl. 4. Mieszkania i ludność według liczby izb w mie- szkaniu oraz liczby i typu gospodarstw domo- wych . . . . .	8	8	Tabl. 4. Logements et population d'après le nombre des pièces du logement, ainsi que d'après le nombre et le type des ménages
Tabl. 5. Zwyczajne gospodarstwa domowe w miastach o ludności powyżej 20 000 według typu go- spodarstwa, liczby izb w mieszkaniu oraz według liczby i typu innych gospodarstw w tym samym mieszkaniu . . . . .	11	—	Tabl. 5. Ménages dans les villes ayant plus de 20 000 habitants, d'après le type de ménage et le nombre des pièces du logement, ainsi que d'après le nombre et le type des autres ménages, occupant le même logement
Tabl. 6. Zwyczajne gospodarstwa domowe według typu gospodarstwa, posiadania służby i czeladzi oraz według liczby osób w gospodarstwie . . . . .	13	—	Tabl. 6. Ménages d'après le type de ménage et l'emploi de domestiques de ménage et de domestiques de ferme, d'atelier, etc., ainsi que d'après le nombre des personnes du ménage
Tabl. 7. Zwyczajne gospodarstwa domowe w miastach według wyznania głowy gospodarstwa i typu gospodarstwa oraz liczby osób w gospodar- stwie . . . . .	15	—	Tabl. 7. Ménages dans les villes d'après la confession du chef de ménage et le type de ménage, ainsi que d'après le nombre des personnes du ménage
Tabl. 8. Zakładowe gospodarstwa domowe . . . . .	16	—	Tabl. 8. Ménages collectifs
Tabl. 9. Ludność niektórych grup społeczno-zawodo- wych w miastach o ludności powyżej 20 000 według liczby izb w mieszkaniu oraz liczby osób na izbę . . . . .	17	—	Tabl. 9. Population de certains groupes sociaux dans les villes ayant plus de 20 000 habitants d'après le nombre des pièces du logement, ainsi que d'après le nombre des personnes par pièce
TABL. 10—17. LUDNOŚĆ			TABL. 10—17. POPULATION
Tabl. 10. Ludność według wyznania i płci oraz języka oj- czystego . . . . .	19	—	Tabl. 10. Population d'après la confession et le sexe, ainsi que d'après la langue maternelle
Tabl. 11. Ludność według płci i wyznania . . . . .	—	23	Tabl. 11. Population d'après le sexe et la confession
Tabl. 12. Ludność według płci i języka ojczystego . . . . .	—	24	Tabl. 12. Population d'après le sexe et la langue maternelle
Tabl. 13. Ludność według roku urodzenia (wieku) oraz wyznania i płci . . . . .	26	—	Tabl. 13. Population d'après l'année de naissance (l'âge), ainsi que d'après la confession et le sexe
Tabl. 14. Ludność według płci i roku urodzenia (wieku)	—	34	Tabl. 14. Population d'après le sexe et l'année de nais- sance (l'âge)
Tabl. 15. Ludność w wieku 15 lat i więcej oraz w wieku niewiadomym według płci i roku urodzenia (wieku) oraz wyznania i stanu cywilnego . . . . .	38	—	Tabl. 15. Population depuis l'âge de 15 ans et à l'âge inconnu d'après le sexe et l'année de nais- sance (l'âge), ainsi que d'après la confession et l'état matrimonial



	Woje- wódz- two Voïé- vodie	Powiaty Dis- tricts
	Strona—Page	
Tabl. 16. Ludność w wieku 5 lat i więcej oraz w wieku niewiadomym według wyznania i roku urodzenia (wieku) oraz płci i umiejętności czytania i pisania . . . . .	46	—
Tabl. 17. Ludność w wieku 10 lat i więcej oraz w wieku niewiadomym według umiejętności czytania i pisania i według płci . . . . .	—	56
TABL. 18—34B. STOSUNKI ZAWODOWE		
Tabl. 18. Ludność według stanowiska społecznego i działów zawodu . . . . .	57	57
Tabl. 19. Ludność samodzielna w rolnictwie . . . . .	59	59
Tabl. 20. Zespoły rolnicze według powierzchni użytków rolnych . . . . .	60	62
Tabl. 21. Zespoły rolnicze do 15 ha na wsi, nie zatrudniające sił najemnych, według liczby rodzin w gospodarstwach domowych . . . . .	68	69
Tabl. 22. Ludność samodzielna w rolnictwie według płci i wieku . . . . .	70	74
Tabl. 23. Ludność w zespołach rolniczych według zawodu pobocznego . . . . .	79	80
Tabl. 24. Ludność najemna w rolnictwie . . . . .	81	82
Tabl. 25. Ludność najemna czynna zawodowo w rolnictwie według płci i wieku . . . . .	86	—
Tabl. 26. Robotnicy zatrudnieni w rolnictwie, zamieszkałi w mieszkaniach własnych, według zawodu pobocznego . . . . .	87	88
Tabl. 27. Kobiety czynne zawodowo najemne w rolnictwie według stanu cywilnego . . . . .	89	—
Tabl. 28. Ludność poza rolnictwem według zawodu i płci oraz stanowiska społecznego . . . . .	90	—
Tabl. 28A. Ludność w rodzajach zawodu nie wymienionych w tabl. 28 . . . . .	166	—
Tabl. 29. Ludność poza rolnictwem według zawodu i stanowiska społecznego . . . . .	167	168
Tabl. 29A. Ludność o samodzielności nie stwierdzonej . . . . .	181	181
Tabl. 29B. Chłupnicy . . . . .	182	182
Tabl. 30. Ludność bezrobotna poza rolnictwem według zawodu przed utratą pracy . . . . .	183	189
Tabl. 30A. Ludność bezrobotna w niektórych gałęziach zawodu spośród nie wymienionych w tabl. 30 . . . . .	190	—
Tabl. 30B. Pozostający bez pracy wśród ludności o samodzielności nie stwierdzonej . . . . .	191	—
Tabl. 31. Ludność czynna zawodowo poza rolnictwem według działów zawodu i stanowiska społecznego oraz płci i wieku . . . . .	193	—
Tabl. 32. Ludność poza rolnictwem, posiadająca zawód poboczny . . . . .	197	—
Tabl. 32A. Ludność w niektórych gałęziach zawodu głównego, spośród nie wymienionych w tabl. 32, posiadająca zawód poboczny . . . . .	209	—
Tabl. 33. Kobiety czynne zawodowo poza rolnictwem według działów zawodu i stanowiska społecznego oraz stanu cywilnego . . . . .	210	—
Tabl. 34. Ludność według zawodu i stanowiska społecznego oraz wyznania i płci . . . . .	212	—
Tabl. 34A. Ludność w niektórych gałęziach i rodzajach zawodu, spośród nie wymienionych w tabl. 34, według wyznania . . . . .	235	—
Tabl. 34B. Ludność w zespołach rolniczych na wsi według wyznania . . . . .	—	236

Tabl. 16. Population depuis l'âge de 5 ans et à l'âge inconnu d'après la confession et l'année de naissance (l'âge), ainsi que d'après le sexe et l'instruction

Tabl. 17. Population depuis l'âge de 10 ans et à l'âge inconnu d'après l'instruction et le sexe

TABL. 18—34B. PROFESSIONS

Tabl. 18. Population d'après la situation sociale et selon les sections de profession

Tabl. 19. Population indépendante dans l'agriculture

Tabl. 20. Groupes agricoles d'après la superficie des terres en utilisation agricole

Tabl. 21. Groupes agricoles jusqu'à 15 ha dans les communes rurales, n'occupant pas de salariés, d'après le nombre des familles dans les ménages

Tabl. 22. Population indépendante dans l'agriculture d'après le sexe et l'âge

Tabl. 23. Population des groupes agricoles d'après la profession accessoire

Tabl. 24. Population salariée dans l'agriculture

Tabl. 25. Population salariée active dans l'agriculture d'après le sexe et l'âge

Tabl. 26. Ouvriers occupés dans l'agriculture, habitant leurs propres logements, d'après la profession accessoire

Tabl. 27. Femmes salariées actives dans l'agriculture d'après leur état matrimonial

Tabl. 28. Population, hors l'agriculture, d'après la profession et le sexe, ainsi que d'après la situation sociale

Tabl. 28A. Population exerçant les genres de profession, non spécifiés dans le tableau 28

Tabl. 29. Population, hors l'agriculture, d'après la profession et la situation sociale

Tabl. 29A. Population dont l'indépendance n'a pas été constatée

Tabl. 29B. Ouvriers à domicile

Tabl. 30. Chômeurs, hors l'agriculture, d'après la profession exercée avant la perte du travail

Tabl. 30A. Chômeurs dans certaines branches de profession parmi les branches non spécifiées dans le tableau 30

Tabl. 30B. Personnes n'ayant pas de travail parmi la population dont l'indépendance n'a pas été constatée

Tabl. 31. Population active, hors l'agriculture, selon les sections de profession et la situation sociale, ainsi que d'après le sexe et l'âge

Tabl. 32. Population, hors l'agriculture, ayant une profession accessoire

Tabl. 32A. Population dans certaines branches de la profession principale parmi les branches non spécifiées dans le tableau 32, ayant une profession accessoire

Tabl. 33. Femmes actives, hors l'agriculture, selon les sections de profession et la situation sociale, ainsi que d'après l'état matrimonial

Tabl. 34. Population d'après la profession et la situation sociale, ainsi que d'après la confession et le sexe

Tabl. 34A. Population dans certaines branches et certains genres de profession, parmi les branches et les genres non spécifiés dans le tableau 34, d'après la confession

Tabl. 34B. Population dans les groupes agricoles dans les communes rurales d'après la confession

## UWAGI WSTĘPNE

I. Mieszkania i gospodarstwa domowe str. IX. A. Mieszkania str. IX. B. Gospodarstwa domowe str. X. II. Ludność str. XI. III. Stosunki zawodowe str. XII. A. Zawód główny str. XII. B. Bezrobocie str. XVI. C. Stosunek do zawodu (czynność, bierność zawodowa) str. XVII. D. Pomagający członkowie rodziny str. XVIII. E. Stanowisko społeczne str. XVIII. F. Zawód poboczny str. XIX. IV. Uwagi do tablic str. XX.

Niniejsze uwagi wstępne nie stawiają sobie za zadanie szczegółowego przedstawienia zasad przyjętych przy opracowaniu drugiego powszechnego spisu ludności z dn. 9.XII 1931 roku. W sposób szczegółowy zasady te będą ujęte w specjalnych tomach niniejszego wydawnictwa, które zawierać będą również omówienie metod porównywania danych spisu obecnego z danymi pierwszego powszechnego spisu z dn. 30.IX 1921 r. Porównywanie tych danych stosowane bez brania pod uwagę metodycznych różnic w opracowaniu obu spisów a także zmian w podziale administracyjnym Państwa, wprowadzonych w międzyczasie, może częstokroć doprowadzić do wniosków niecisłych lub nawet całkowicie błędnych.

Zadaniem niniejszych uwag jest zapoznanie czytelnika z najbardziej podstawowymi ogólnymi zasadami opracowania obecnego spisu, bez brania pod uwagę metod porównywania danych obu spisów, jedynie w celu ułatwienia korzystania z tablic publikowanych w niniejszym tomie.

Główny Urząd Statystyczny chętnie będzie, oczywiście, służył zainteresowanym instytucjom i osobom wszelkimi nie objętymi przez niniejsze uwagi informacjami w sprawie zasad i metod opracowania spisu 1931 roku i jego porównywania ze spisem r. 1921.

Stosownie do przyjętego planu tomy zawierające wyniki spisu ludności 1931 r. dzielą się na 3 części:

- 1) Mieszkania i gospodarstwa domowe
- 2) Ludność
- 3) Stosunki zawodowe.

W tej samej kolejności omówione są w niniejszych uwagach ogólne zasady opracowania; na końcu zaś uwag wstępnych czytelnik znajdzie wyjaśnienia dotyczące układu niektórych tablic.

Powyższe trzy części tomów poprzedzone są tablicą zatytułowaną „Przegląd ogólny”, która zawiera najbardziej podstawowe dane dotyczące całego województwa oraz poszczególnych powiatów, względnie miasta oraz poszczególnych dzielnic. Wśród tych danych wymieniono również liczbę miejscowości, przez które rozumiano osiedla (grupy domów) odrębne topograficznie i posiadające własne nazwy. Takie miejscowości istnieją, oczywiście, nie tylko na terenie gmin wiejskich, lecz

również na terenie poszczególnych miast rozumianych jako gminy miejskie, w których skład wchodzi niekiedy bardzo liczne a rozrzucone na dużym obszarze zupełnie odrębne osiedla o własnych nazwach.

### I. MIESZKANIA I GOSPODARSTWA DOMOWE

#### A. Mieszkania

Mieszkania uwzględnione przy opracowaniu danych spisowych

Przy spisywaniu mieszkań za oddzielne mieszkania uważano całość pomieszczeń mieszkalnych zajmowanych przez właściciela domu lub wynajmowanych bezpośrednio od niego; decydował tu więc nie czynnik techniczno-strukturalny, lecz moment prawny. Publikowane dane mieszkaniowe obejmują jedynie mieszkania z przeznaczenia mieszkalne, zamieszkałe w momencie spisu przez zwykle gospodarstwa domowe. Pominęto więc mieszkania: 1) nie zamieszkałe, 2) zajęte choćby w części przez gospodarstwa zakładowe (ob. str. XI), 3) ruchome, jak wozy, berlinki itp. oraz 4) normalnie nie nadające się do celów mieszkalnych, jak szopy, namioty, składy itp. Wyłączono również spod badania, zgodnie z powyższym ujęciem, te mieszkania lub ich części, które służyły wyłącznie do celów zarobkowych.

Liczba mieszkań według różnych publikacji

Liczby mieszkań opublikowane w zeszytach 13 serii B Statystyki Polski — *Mieszkania* — oraz w zeszycie 26 serii C Statystyki Polski — *Nieruchomości i budynki w miastach* — różnią się od danych mieszkaniowych ogłaszanych obecnie. Różnice te pochodzą przede wszystkim z różnicy podziału administracyjnego: wymienione wydawnictwa uwzględniają podział administracyjny Państwa według stanu w dniu 1.IV 1932 r., obecnie ogłaszane dane — podział administracyjny według stanu w dniu 1.I 1933 r. (dla województw centralnych i wschodnich) bądź w dniu 1.VIII 1934 r. (dla województw zachodnich i południowych). Poza tym liczby mieszkań podane w zeszycie 26 serii C Statystyki Polski otrzymano na podstawie zapisów w arkuszach dla nieruchomości (formularze B), liczby podane w zeszycie 13 serii B stanowią ogólną liczbę arkuszy mieszkaniowych (formularze A) nie poddanych analizie, obecnie zaś



ogłaszane dane mieszkaniowe opierają się na analizie zapisów w arkuszach poszczególnych mieszkań. Wreszcie dawniej ogłoszone dane nie obejmują mieszkań zajętych przez ludność cywilną spisaną w budynkach wojskowych, w tomach zaś obecnie ogłaszanych mieszkania te zostały uwzględnione; natomiast obecnie ogłaszane dane nie obejmują mieszkań zajętych przez gospodarstwa zakładowe ani zamieszkałych pomieszczeń ruchomych, gospodarskich itp., które były uwzględnione w wymienionych wyżej publikacjach poprzednich.

Liczby mieszkań ogłaszane obecnie, jako otrzymane z najbardziej podstawowego źródła i uzyskane przy pomocy analizy indywidualnych zapisów, należy uznać za najbliższe rzeczywistości.

#### Wielkość mieszkań

Wielkość mieszkań była oceniana według liczby izb, z których składa się mieszkanie (z wyłączeniem, jak wspomniano powyżej, tych części mieszkań, które służą wyłącznie do celów zarobkowych). Kuchnia traktowana była przy tym na równi z pokojami. Natomiast korytarze, przedpokoje, łazienki, spiżarnie, strychy, ustępy itp. nie były traktowane jako izby. Ogólną liczbę izb w rubryce 3 tabl. 1 otrzymano z przemnożenia liczby mieszkań każdej kategorii wielkości (tj. o danej liczbie izb) przez liczbę izb danej kategorii, przy czym mieszkania złożone z 10 izb i więcej liczono jako 10-izbowe, złożone z niewiadomej liczby izb — jako 1-izbowe. Liczby izb podane w tabl. 3 stanowią zatem szacunek minimalny.

#### Kuchnia i ustęp

Kwestię istnienia w mieszkaniach urządzenia kuchennego opracowano wyłącznie dla mieszkań 1-izbowych. Kwestię ustępu opracowano jedynie dla miast o ludności powyżej 20 000. Wobec licznych wątpliwości nasuwających się przy badaniu odnośnych informacji w materiale spisowym wydzielono tylko mieszkania z wyraźnym zapisem o istnieniu ustępu wewnątrz mieszkania. Mieszkania z ustępem podzielono na grupy według liczby izb w mieszkaniu.

#### Zaludnienie mieszkań

Przy obliczaniu ludności w mieszkaniach wzięto pod uwagę, jak i w innych zestawieniach, ludność zwykle zamieszkałą (ob. str. XI).

Ludność w mieszkaniach uwzględniono w dwojaki sposób: po pierwsze, jako ogólne zaludnienie całych mieszkań, po drugie — w postaci gęstości zaludnienia, czyli przeciętnej liczby mieszkańców przypadającej na jedną izbę w poszczególnych mieszkaniach. Podział mieszkań według gęstości zaludnienia przeprowadzono tylko dla mieszkań liczących najwyżej 11 osób; w mieszkaniach o zaludnieniu większym podano jedynie ogólne liczby tego zaludnienia.

Liczby ludności opublikowane w poszczególnych tablicach mieszkaniowych obejmują wyłącznie ludność zamieszkałą w danych mieszkaniach. Nie wchodzi tu więc ludność mieszkań zajętych choćby w części przez gospodarstwa zakładowe i ludność bezdomna zamieszkała w normalnie niemieszkalnych pomieszczeniach; nadto w jednej z tablic szczegółowych (tabl. 3) pominięto — łącznie z mieszkaniem o niewiadomej liczbie izb — ludność tych mieszkań. Z tych względów liczby ludności w tablicach mieszkaniowych muszą być mniejsze od liczb ludności opublikowanych w części demograficznej i zawodowej, jak również w zestawieniach dla gospodarstw domowych. Także w stosunku do liczb ludności opublikowanych w *Skorowidzu Gmin Rzeczypospolitej Polskiej* (Statystyka Polski, seria B, zeszyty 8a—8f) oraz w tomie statystyki budynkowej (ob. wyżej) zachodzić tu

muszą pewne różnice spowodowane przez te same względy, a oprócz tego i przez to, że we wzmiarkowanych zeszytach Statystyki Polski liczby obejmują ludność obecną, w tablicach zaś mieszkaniowych tomu niniejszego podano liczby ludności zamieszkałej; poza tym we wspomnianych zeszytach Statystyki Polski ludność obliczono prowizorycznie na podstawie arkuszy zbiorczych, gdy tymczasem w tomie niniejszym liczby ludności zostały ustalone na podstawie analizy indywidualnych zapisów.

Prócz wymienionych powyżej zagadnień zbadano również mieszkania pod względem liczby i typu zajmujących je gospodarstw domowych (tabl. 4).

### B. Gospodarstwa domowe

#### Podział ludności mieszkań na gospodarstwa domowe

Podział ludności mieszkań na poszczególne gospodarstwa domowe przeprowadzony był przez komisarzy w arkuszach spisowych. „Wskazówki dotyczące sposobu wypełniania formularzy A” polecały uważać za oddzielne gospodarstwo domowe: a) każdą rodzinę lub kilka rodzin mieszkających i utrzymujących się razem oraz b) każdą osobę mieszkającą samotnie. Do gospodarstw domowych wymienionych w p. a) należeć mogły nie tylko osoby spokrewnione, lecz również wychowankowie, nauczyciele domowi, pielęgniarki, służba domowa, czeladź oraz podnajemcy. Podział ten w zasadzie przyjęty został w opracowaniu; jedynie podnajemców wydzielano w mieszkaniach w oddzielne gospodarstwa domowe, nawet w przypadkach, gdy komisarz spisowy nie traktował ich jako oddzielne gospodarstwa.

Nie wydzielano podnajemców w oddzielne gospodarstwa jedynie wtedy, gdy byli oni spokrewnieni z głównym lokatorem, a nie zostali wydzieleni w osobne gospodarstwo przez komisarza spisowego.

Liczby gospodarstw podane w tablicach gospodarstw domowych zwykłych (niezakładowych)

Tablica 5, która dla miast o ludności powyżej 20 000 bada zwykłe gospodarstwa domowe pod względem współmieszkania ze sobą w jednym mieszkaniu różnej liczby i różnego typu gospodarstw zwykłych, uwzględnia jedynie gospodarstwa domowe w mieszkaniach objętych opracowaniem danych mieszkaniowych, wobec czego, rzecz jasna, nie zawiera gospodarstw zakładowych, a także 1) tych gospodarstw zwykłych, które były spisane w tych samych mieszkaniach, co gospodarstwa zakładowe, 2) gospodarstw bezdomnych, do których zaliczono gospodarstwa zamieszkałe w pomieszczeniach ruchomych (np. zamieszkałe wozy wędrownie, wagony kolejowe, barki, berlinki), tymczasowych (namioty, szałas, szopy, ziemianki) itp. W związku z powyższym liczba ludności uwzględniona w tabl. 5 jest identyczna z liczbą ludności w tablicach mieszkaniowych.

Pozostałe tablice zwykłych (niezakładowych) gospodarstw domowych obejmują natomiast wszystkie zwykłe gospodarstwa domowe, a więc również takie gospodarstwa, które były spisane w tych samych mieszkaniach, co gospodarstwa zakładowe, oraz gospodarstwa bezdomne. W ten sposób tabl. 6 i 7 uwzględniają większą liczbę gospodarstw niż tabl. 5.

Przy opracowaniu zwykłych gospodarstw domowych wyodrębniono, jako specjalny typ, gospodarstwa złożone z dwu lub więcej rodzin. Jako rodzinę rozumiano małżeństwo (z dziećmi lub bez dzieci) albo jedno z rodziców z dziećmi. Przyjmowano przy tym, że tworzą rodzinę wraz z jednym z rodziców tylko te dzieci, które nie mieszkają z własną rodziną (z własnym współmałżonkiem lub własnymi dziećmi).

Wielkość zwykłego gospodarstwa domowego mierzono liczbą osób wchodzących w skład gospodarstwa i zwykle zamieszkałych w danym mieszkaniu.

#### Zakładowe gospodarstwa domowe

Zakładowe gospodarstwa domowe podzielono według rodzaju i wielkości. Przy połączeniu kilku rodzajów tych gospodarstw w jednym zakładzie (np. klasztor i przytułek dla starców i ubogich) starano się, w miarę możliwości, podzielić gospodarstwo na poszczególne rodzaje, a w razie niemożności podzielenia zaliczono je do rubryki: „inne gospodarstwa zakładowe”.

#### Wielkość zakładowych gospodarstw domowych

Wielkość gospodarstwa zakładowego w przeciwieństwie do wielkości gospodarstwa zwykłego mierzono liczbą osób obecnych w gospodarstwie w czasie spisu, a nie zwykle zamieszkałych, gdyż ludność obecną uważano za jedynie odpowiednią miarę wielkości gospodarstw zakładowych.

## II. LUDNOŚĆ

#### Ludność zamieszkała jako podstawa ostatecznych zestawień ludności

Opublikowane w niniejszym tomie zestawienia ludności ujmują we wszystkich tablicach ludność według miejsca jej zwykłego zamieszkania<sup>1</sup>, bez względu na miejsce pobytu w chwili spisu (ludność „zamieszkała”). Ludność „zamieszkała” była uwzględniona również w wynikach spisu ogłaszanych w *Wiadomościach Statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego*. Odmienne ujęta była ludność we wspomnianym wyżej *Skorowidzu Gmin* i w tomie *Nieruchomości i budynki w miastach*, gdzie podano zestawienia ludności według miejsca jej pobytu w momencie spisu (ludność „obecna”). Liczby ludności „obecnej” mniejsze są od liczb ludności „zamieszkałej” o sumę tych zwykłych mieszkańców danego terytorium, którzy w momencie spisu chwilowo przebywali gdzie indziej, większe zaś o sumę tych osób, które zwykle mieszkają gdzie indziej, a jedynie w momencie spisu czasowo przebywały na danym terytorium. Dla pełniejszego wyjaśnienia różnic należy jeszcze zaznaczyć, iż liczby ludności „obecnej”, uwzględnione w publikacjach wymienionych wyżej, były brane z arkuszy zbiorczych, sporządzonych przez komisarzy spisowych, przed kontrolą indywidualnych zapisów w formularzach A oraz prawidłowości sumowania w nich liczby osób spisanych, względnie czasowo obecnych i czasowo nieobecnych.

Wojsko skoszarowane, nie uwzględnione w zestawieniach zarówno ludności „obecnej” jak i „zamieszkałej”, podane będzie jedynie w łącznych sumach dla całego Państwa w tomie tablic państwowych.

#### Wiek

Przy klasyfikowaniu ludności według wieku przyjęto za podstawę nie liczbę lat ukończonych przed dniem spisu, lecz rok urodzenia. Ze względu na to, iż do końca roku kalendarzowego pozostawało w dniu spisu jedynie 23 dni, nie popełnia się znaczącego błędu, jeśli grupę ludności urodzonej w jednym roku kalendarzowym przyjmuje się za grupę ludzi o jednakowej liczbie lat ukończonych. Dlatego też w tablicach, by ułatwić porównywal-

<sup>1</sup> Wyjątek stanowią noworodki spisane w zakładach położniczych, które zaliczono do ludności zamieszkałej, aczkolwiek przebywały one w tych zakładach tylko chwilowo. Więźniowie w odróżnieniu od przebywających w aresztach oraz chorzy chronicznie i umysłowo chorzy zaliczeni zostali do ludności zamieszkałej.

ność ich z zestawieniami innych spisów, wzięto ludność w grupy według wieku, a nie według daty urodzenia, przyjmując, że wszystkie osoby urodzone w danym roku posiadają jednakową liczbę lat ukończonych. Dla dzieci urodzonych w 1930 i 1931 r. uwzględniono nadto miesiąc urodzenia.

#### Wyznanie religijne

Zgodnie z objaśnieniami, umieszczonymi w formularzu spisowym, jako wyznanie należało podawać to wyznanie, do którego dana osoba formalnie należy, bez względu na jej przekonania religijne. Klasyfikacja według wyznań obejmuje 12 grup klasyfikacyjnych, uwzględnionych całkowicie w tabl. 10.

Do grupy „ewangelików bez bliższego określenia” zaliczono osoby z zapisem w rubryce wyznania „ewangelik”, zapisów takich bowiem nie można było zaliczyć do żadnego z wyodrębnionych w klasyfikacji wyznań ewangelickich. Na ogół przyjąć można, iż ludność objęta tą grupą należy w przeważającej większości do tego spośród 3 głównych wyznań ewangelickich wymienionych w klasyfikacji, które na danym terytorium jest najbardziej rozpowszechnione. Natomiast osoby należące do wszelkich innych kościołów i sekt ewangelickich zostały zaliczone do grupy „inne wyznania chrześcijańskie”. W ogóle do „innych wyznań” chrześcijańskich lub niechrześcijańskich zaliczono zawsze tylko te osoby, które nie należały do żadnej z uwzględnionych w klasyfikacji grup wyznaniowych. Osoby bezwyznaniowe oraz te, które podały takie zapisy o wyznaniu, iż nie udało się ustalić czy jest to wyznanie chrześcijańskie, czy niechrześcijańskie, zaliczono do „wyznania nie określonego”.

#### Język ojczysty

Jako język ojczysty należało, zgodnie z objaśnieniem do formularza spisowego, podać „język najbardziej bliski sobie”. Klasyfikacja według języka ojczystego obejmuje 12 grup klasyfikacyjnych uwzględnionych całkowicie w tabl. 10, przy czym dla całego Państwa, z wyjątkiem woj. poleskiego, wyodrębniono ludność z językiem ojczystym „ruskim”, w woj. poleskim zaś pominięto język ruski, natomiast wyodrębniono ludność z językiem ojczystym „tutejszym”.

Narodowość ludności przy spisie 1931 r., w odróżnieniu od pierwszego spisu ludności, badana nie była.

#### Stan cywilny

Przy podziale ludności według stanu cywilnego rozróżniano dla osób pozostających w stanie małżeńskim oraz dla rozwiedzionych i separowanych stan cywilny formalny i nieformalny. Za pozostające w stanie małżeńskim nieformalnym uważano takie osoby, które wyraźnie wskazały w zapisach na stan małżeński nieformalny (np. zapisy: „żona nieślubna”, „mąż na wiarę”, „żyje bez ślubu” itp.), oraz osoby, co do których z zapisów w arkuszach spisowych wynikało, że stanowią małżeństwa nieformalne, chociażby podały inny stan cywilny (np. gdy osoba zapisana jako współmałżonek innej osoby spisanej podała stan wolny, wdowi itd.); zaliczono tu również małżeństwa rytualne osób wyznania mojżeszowego nie zarejestrowane w urzędach stanu cywilnego. Do osób separowanych nieformalnie zaliczono osoby, które w rubryce stanu cywilnego podały: „porzucona przez męża”, „żona uciekła” itp.



## III. STOSUNKI ZAWODOWE

## A. Zawód główny

## Ogólne zasady opracowania

Pojęcie zawodu głównego przy opracowaniu spisu 1931 roku zostało ustalone w następujący sposób:

za zawód główny uznano bądź zajęcie wykonywane w dniu spisu w celach zarobkowych i stanowiące główne źródło utrzymania, bądź inne, niż zajęcie zarobkowe, główne źródło utrzymania posiadane w dniu spisu. Zgodnie z tym ustalonym pojęciem zawodu głównego nie uważano zań tzw. zawodu wyczonego, określanego nabytymi przez spisywaną osobę kwalifikacjami, a nie faktycznie wykonywanym zajęciem zarobkowym. Nie były również brane pod uwagę przy ustalaniu zawodu głównego spisywanych osób pełnione przez nie wszelkiego rodzaju honorowe, bezpłatne funkcje oraz zwykłe zajęcia kobiet we własnym gospodarstwie domowym.

Dla osób bezrobotnych za ich zawód główny zostało uznane ostatnie zajęcie zarobkowe wykonywane przed utratą pracy.

Utrzymywanych członków rodzin (osoby bierne zawodowo) zaliczano do zawodu głównego utrzymujących je osób czynnych zawodowo (ob. str. XVII).

W opracowaniu spisu 1931 roku uwzględniono jedynie zawód obiektywny, który określano opierając się na badaniu danych o miejscu pracy osoby zatrudnionej i dążąc do scharakteryzowania tego właśnie miejsca pracy (jako miejsce pracy rozumie się ogólnie instytucję, w której dana osoba jest zatrudniona). Zawód subiektywny, opierany na badaniu indywidualnych czynności wykonywanych przez daną osobę zatrudnioną w celu scharakteryzowania i sklasyfikowania tych właśnie czynności, został pominięty przy opracowaniu spisu 1931 r. ze względu na stan materiału spisowego oraz szereg trudności natury metodycznej.

Stan materiału spisowego, jak również różne wymagania stawiane wynikiem opracowania w zależności od grupy ludności, której ono dotyczy, nie pozwoliły na ustalenie jednolitych kryteriów klasyfikacji według miejsca pracy.

W szczególności w sposób niejednorodny i zależny od możliwości, które przedstawiał materiał spisowy, było ujęte bliższe sprecyzowanie miejsca pracy osób spisywanych. Przy klasyfikacji mogą być brane pod uwagę, jeżeli chodzi o bliższe sprecyzowanie miejsca pracy, cztery następujące możliwości:

- 1) klasyfikacja według instytucji (przedsiębiorstwa)
- 2) klasyfikacja według samodzielnych gospodarczo części tych instytucji (zakłady)
- 3) klasyfikacja według technicznie odrębnych bądź administracyjnie wydzielonych części instytucji, względnie zakładów (oddziały)
- 4) klasyfikacja według najniższych komórek organizacyjnych (np. konkretnie przez daną osobę obsługiwaną warsztat).

Z tych nasuwających się teoretycznie możliwości w zasadzie oparto się na klasyfikacji według samodzielnych gospodarczo części instytucji (zakładów) z tym jednakże, że w szeregu przypadków musiano ze względu na stan materiału spisowego zastosować klasyfikację według instytucji (przedsiębiorstw).

## Podział ludności według zawodu głównego na zasadnicze grupy-działy

Przy podziale ludności według zawodu głównego zostały uwzględnione następujące zasadnicze grupy-działy:

- A. Rolnictwo (w ściślejszym znaczeniu)
- B. Ogrodnictwo, rybactwo i leśnictwo
- C. Górnictwo i przemysł
- D. Handel i ubezpieczenia
- E. Komunikacja i transport
- F. Służba publiczna, kościół, organizacje i instytucje społeczne
- H. Szkolnictwo, oświata i kultura
- I. Lecznictwo i higiena, utrzymywanie czystości oraz zakłady opieki społecznej
- J. Służba domowa
- K. Utrzymujący się bez pracy zarobkowej
- N. Osoby o zawodzie nie określonym lub niewiadomym.

W obrębie działów przeprowadzono podział na grupy bardziej szczegółowe, tzw. gałęzie, w obrębie zaś gałęzi przeprowadzono podział na tzw. rodzaje. Klasyfikacja zawodu głównego zawiera 11 działów, 52 gałęzie, z których 34 dzieli się na 197 rodzajów.

## Rolnictwo

Do rolnictwa zaliczono osoby zatrudnione w zwykłych gospodarstwach rolnych, nie zaliczono natomiast osób zatrudnionych w gospodarstwach zajmujących się wyłącznie lub głównie ogrodnictwem i pszczelarstwem, rybactwem oraz leśnictwem i łowiectwem, jak również osób zatrudnionych w dających się wyodrębnić częściach gospodarstw rolnych posiadających samoistne znaczenie a zajmujących się ogrodnictwem i pszczelarstwem, rybactwem oraz leśnictwem i łowiectwem.

Do rolnictwa zaliczono również tzw. dożywotników rolnych, a więc osoby pobierające „alimenta”, „dożywocie” itd. od właścicieli, względnie dzierżawców rolnych z tytułu ustąpienia tym ostatnim — w większości przypadków spokrewnionym z dożywotnikami — praw własnościowych. Nie bacząc na to, że dożywotnicy rolni są w zasadzie osobami utrzymującymi się bez pracy zarobkowej, zaliczono ich do rolnictwa, ponieważ uznano, iż są oni częścią składową ludności rolniczej i stanowią obciążenie gospodarstwa rolnego, od którego otrzymują „dożywocie”.

Osoby zatrudnione w rolnictwie podzielono na dwie grupy: ludność samodzielną oraz ludność najemną. Grupy te są ujęte w odrębnych tablicach, co jest spowodowane koniecznością opracowania ludności samodzielnej w rolnictwie według zasadniczo odmiennej klasyfikacji niż ludności najemnej w rolnictwie, a to ze względu na różne wymagania stawiane wynikiem opracowania dla każdej z tych grup ludności.

## Ludność samodzielna w rolnictwie

Do ludności samodzielnej w rolnictwie zaliczono właścicieli i dzierżawców rolnych oraz dożywotników.

Jeżeli chodzi o właścicieli i dzierżawców rolnych, klasyfikacja zawodu głównego stawiała sobie za zadanie ujęcie ich w zależności od charakteru gospodarstwa rolnego. W tym celu za podstawę ujęcia przyjęto tzw. zespół

rolniczy, gdyż w roku 1931, w przeciwieństwie do spisu 1921 r., spis gospodarstw rolnych nie był przeprowadzony. Za zespół rolniczy uznano każde gospodarstwo domowe, w którego skład wchodzi przynajmniej jeden rolnik właściciel lub dzierżawca. Za osoby wchodzące w skład zespołu rolniczego uznano wszystkich rolników właścicieli i dzierżawców, a więc zarówno samego właściciela lub dzierżawcę — głowę zespołu, jak osoby będące na jego utrzymaniu oraz członków rodziny pomagających głowie zespołu a będących członkami tego gospodarstwa domowego; nie uznano natomiast za osoby wchodzące w skład zespołu rolniczego tych członków gospodarstwa domowego, którzy nie są w zawodzie głównym rolnikami właścicielami ani dzierżawcami.

Liczba zespołów rolniczych nie odpowiada ściśle liczbie gospodarstw rolnych, gdyż gospodarstwo domowe — jednostka w zasadzie konsumpcyjna — nie zawsze pokrywa się z jednostką produkcyjną, jaką jest gospodarstwo rolne. Poza tym liczba zespołów rolniczych obejmuje jedynie te zespoły, których głowa trudni się rolnictwem samodzielnym jako zawodem głównym, nie zaś pobocznym. Stąd wynika, że dla uzyskania ogólnej liczby gospodarstw rolnych należało by przede wszystkim do liczby zespołów rolniczych dodać liczbę gospodarstw rolnych stanowiących zawód poboczny ich właścicieli (ob. str. XIX). Z powyższego widać, że zespoły rolnicze tylko z tymi zastrzeżeniami mogą być traktowane jako odpowiednik gospodarstw rolnych.

Ludność w zespołach rolniczych podzielono w zależności od obszaru gruntów posiadanych, względnie dzierżawionych przez zespół. Klasyfikację oparto nie na ogólnym obszarze gruntów, lecz na obszarze użytków rolnych, tzn. gruntów ornych, łąk, pastwisk i ogrodów razem. Za użytki rolne zespołu rolniczego uznano użytki wykazane przy jednym z jego członków, niezależnie od tego, czy był on głową, czy innym członkiem zespołu. Jeżeli w danym zespole rolniczym wykazano użytki rolne przy więcej niż jednym członku zespołu, uznaje się, że zespół posiada użytki o niewiadomej powierzchni.

Prócz podziału ludności w zespołach rolniczych i samych zespołów według powierzchni użytków zastosowano podział w zależności od liczby wchodzących w skład danego zespołu mężczyzn w wieku od 18 do 60 lat, nie zatrudnionych (w zawodzie głównym) poza danym zespołem rolniczym. Dane dotyczące liczby dorosłych mężczyzn mogą w kombinacji z wiadomościami o obszarze użytków rolnych służyć za pewnego rodzaju wskaźnik ilości zbędnych sił roboczych w poszczególnych zespołach, które znajdują się w specjalnie złych warunkach ze względu na to, że pozostają w nich dorośli mężczyźni nie mogący znaleźć innego zatrudnienia. Ludność w zespołach rolniczych o powierzchni użytków niewiadomej nie została podzielona według ilości mężczyzn, gdyż brak wiadomości o użytkach uniemożliwia w znacznym stopniu wykorzystanie informacji o liczbie mężczyzn. Według liczby mężczyzn w zespole nie została również podzielona ludność w zespołach o powierzchni użytków powyżej 15 ha, gdyż dla tych zamożniejszych zespołów liczba mężczyzn przestaje być w znacznym stopniu cechą charakterystyczną.

## Ludność najemna w rolnictwie

Wśród ludności najemnej w rolnictwie przede wszystkim wydzielono pracowników umysłowych

(ob. str. XIX) oraz rzemieślników (kowali, ślusarzy, stelmachów itp.) zatrudnionych w gospodarstwach rolnych. Pozostałą ludność najemną w rolnictwie, a więc właściwych robotników rolnych, podzielono na robotników rolnych zamieszkałych w mieszkaniach służbowych, zamieszkałych wraz z pracodawcą oraz zamieszkałych w mieszkaniach własnych.

Podział ten ma na celu określenie robotników rolnych według charakteru ich zatrudnienia oraz z punktu widzenia typu gospodarstw, w których są oni zatrudnieni. Robotnicy rolni zamieszkałi w mieszkaniach służbowych mogą być z pewnymi zastrzeżeniami traktowani jako zatrudnieni w gospodarstwach większej własności ziemskiej, robotnicy zaś rolni zamieszkałi wraz z pracodawcą — jako zatrudnieni w gospodarstwach włościńskich.

Do robotników rolnych zamieszkałych wraz z pracodawcą zaliczono również te osoby zamieszkałe wraz z pracodawcą, które podały, że są zatrudnione w charakterze bliżej nie określonej służby w rolniczych zespołach o powierzchni użytków rolnych poniżej 50 ha.

Jeżeli chodzi o robotników rolnych zamieszkałych w mieszkaniach własnych, to o nich nie da się powiedzieć, czy są zatrudnieni w gospodarstwach większej własności ziemskiej, czy też w gospodarstwach włościńskich.

Wraz z ludnością najemną w rolnictwie zamieszkałą w mieszkaniach własnych została również wykazana część osób, dla których zapis w materiale nie podawał rodzaju pracy, a ograniczał się jedynie do ogólnikowego stwierdzenia, że dana osoba jest „robotnikiem”, „robotnikiem do wszystkiego”, „robotnikiem do różnych robót” itd. Zapisy takie w materiale spisowym były bardzo liczne i budziły wątpliwości, do jakiego działu zawodu winny być zaliczone osoby, które określiły się w wymieniony sposób.

W celu możliwie zgodnego z faktycznym stanem rzeczy zaklasyfikowania osób o zapisach wymienionego typu, materiał spisowy podzielono w opracowaniu na trzy części:

- 1) wieś nieuprzemysłowiona
- 2) wieś częściowo uprzemysłowiona i mniejsze miasta słabo uprzemysłowione (wraz z rolniczymi przedmieściami miast większych)
- 3) miasta z wyjątkiem mniejszych słabo uprzemysłowionych (i rolniczych przedmieść) oraz miejscowości silnie uprzemysłowione bez względu na ich przynależność do gmin miejskich lub wiejskich.

Dla robotników zamieszkałych w mieszkaniach własnych, którzy nie podali w materiale rodzaju pracy, a byli spisani w miejscowościach wchodzących w skład pierwszej lub drugiej grupy, istniało dość znaczne prawdopodobieństwo, iż są oni zatrudnieni w rolnictwie, przy czym prawdopodobieństwo zatrudnienia w rolnictwie było oczywiście większe, jeżeli chodzi o osoby spisane w miejscowościach pierwszej grupy, niż jeżeli chodzi o osoby spisane w miejscowościach drugiej grupy. W związku z powyższym, robotników zamieszkałych w mieszkaniach własnych, którzy nie podali w materiale rodzaju pracy, a byli spisani w miejscowościach wchodzących w skład pierwszych dwóch grup, wykazano wraz z ludnością najemną w rolnictwie, przy czym w niektórych zestawieniach rozbito ich na dwa odrębne rodzaje klasyfikacyjne, a mianowicie: „Robotnicy bez podania rodzaju pracy spisani w miastach mało uprzemysłowionych oraz na wsi częściowo uprzemysłowionej” oraz „Robotnicy bez podania rodzaju pracy spisani na wsi nieuprzemysłowionej”.



## Górnictwo i przemysł

Do działu „Górnictwo i przemysł” zaliczono osoby zatrudnione w zakładach górniczych i przemysłowych bez względu na to, czy zakłady te stanowiły część przedsiębiorstw górniczych i przemysłowych, czy też wchodziły w skład przedsiębiorstw lub instytucji nieprzemysłowych, a więc trudniących się głównie np. rolnictwem, handlem, transportem itp.

Zakłady rzemieślnicze zajmujące się jednocześnie produkcją i sprzedażą wyrabianych towarów bezpośrednio klientom zaliczono do działu „Górnictwo i przemysł”, a nie do działu „Handel i ubezpieczenia”.

Do tego działu zaliczono również na podstawie prawdopodobieństwa robotników, którzy nie podali rodzaju pracy, a byli spisani w miastach, z wyjątkiem mniejszych słabo uprzemysłowionych (i rolniczych przedmieść), oraz w miejscowościach silnie uprzemysłowionych bez względu na ich przynależność do gmin miejskich lub wiejskich. Osoby te ujęto w oddzielną gałąź klasyfikacyjną „Robotnicy bez bliższego określenia”.

Przy ustalaniu klasyfikacji zawodu głównego dla działu „Górnictwo i przemysł”, zgodnie z ogólną zasadą przyjętą przy opracowaniu zawodu głównego (ob. str. XII), dążono do klasyfikacji według zakładów. Jednakże stan materiału spisowego nie pozwolił na jednolite stosowanie tej zasady. Jeżeli chodzi o przedsiębiorstwa nie dzielące się na zakłady, tzw. przedsiębiorstwa jednozakładowe, to stosowanie zasady klasyfikacji według zakładów nie napotykało oczywiście żadnych trudności. Inaczej sprawa przedstawiała się, jeżeli chodziło o przedsiębiorstwa składające się z kilku zakładów, tzw. przedsiębiorstwa wielozakładowe. Ustalenie, w jakim zakładzie przedsiębiorstwa dana osoba pracuje, dla pewnych typów przedsiębiorstw wielozakładowych było możliwe, dla innych zaś taka możliwość nie istniała—przynajmniej w większości przypadków. W związku z powyższym przy klasyfikowaniu zawodu głównego przyjęto, jeżeli chodzi o przedsiębiorstwa wielozakładowe, następujące zasady ujmowania jednostki miejsca pracy:

1) Dla określonych typów przedsiębiorstw wielozakładowych, dla których stwierdzono na podstawie przeprowadzonych w materiale prób, że w większości przypadków istnieje możliwość ustalenia zakładu, starano się zawsze na podstawie materiału spisowego ustalić, w jakim zakładzie danego przedsiębiorstwa spisywana osoba jest zatrudniona.

Gdy w poszczególnym przypadku takie ustalenie okazywało się niemożliwe, a zakłady wchodzące w skład danego przedsiębiorstwa należały do różnych klasyfikacyjnych gałęzi, spisywaną osobę zaliczano ogólnie do „Górnictwa i przemysłu bez określenia gałęzi”.

1 Najważniejsze typy przedsiębiorstw wielozakładowych, dla których ze względu na stan materiału nie ustalano zakładu:

w obrębie hutnictwa, przemysłu metalowego i maszynowego	zaliczono do rodzaju o znaku klas.
1) huty żelaza z działami dalszej obróbki	113
2) produkcja kotłów, armatury i konstrukcji z metalu pólslachetnych i z odlewniami	116
3) produkcja naczyń z blachy żelaznej i z metalu pólslachetnych oraz innych wyrobów z blachy z produkcją naczyń żeliwnych	118
4) produkcja maszyn przemysłowych z produkcją maszyn rolniczych i z odlewniami	127
5) produkcja maszyn rolniczych z odlewniami	128
w obrębie przemysłu mineralnego	
1) wapienniki i kopalnie gipsu z kamieniołomami	163
2) cegielnie z przemysłem ceramicznym	166
w obrębie przemysłu drzewnego	
1) eksploatacja lasów w połączeniu z tartakami	173
2) tartaki z dalszą obróbką drzewa	174

Natomiast gdy wszystkie zakłady danego przedsiębiorstwa wchodziły w skład jednej klasyfikacyjnej gałęzi, to spisywaną osobę zaliczano do „Przemysłu nie wydzielonego” odnośnej gałęzi.

2) Dla określonych typów przedsiębiorstw wielozakładowych<sup>1</sup>, dla których stwierdzono na podstawie przeprowadzonych w materiale prób, że w większości przypadków możliwość określenia zakładu nie istnieje, nie ustalano zakładu, w którym zatrudniona jest dana osoba, lecz zadawano się jedynie ustalaniem przedsiębiorstwa, bez względu na to, czy materiał w konkretnym przypadku pozwalał na ustalenie zakładu, czy też na nie nie pozwalał.

Jeżeli liczba osób zatrudnionych w określonym typie przedsiębiorstw wielozakładowych, dla których nie ustalano zakładu, była znaczna, to stosownie do ogólnych zasad przyjętych przy budowie klasyfikacji tworzone dla nich specjalny rodzaj. Tak więc np. utworzono specjalne rodzaje „Przędzalnie i tkalnie” (bawelniane, wełniane i in.), do których zaliczano wszystkie osoby zatrudnione w wielozakładowych przedsiębiorstwach składających się w zasadzie z przędzalni i tkalni. Rzecz jasna, nie trafiły do tych rodzajów osoby zatrudnione w jednozakładowych przedsiębiorstwach: przędzalniach czy tkalniach. Osoby te figurują w odnośnych rodzajach klasyfikacyjnych.

Jeżeli natomiast liczba osób zatrudnionych w określonym typie przedsiębiorstw wielozakładowych, dla których nie ustalono zakładu, była tak nieznaczna, że nie zasługiwała na uwzględnienie w oddzielnym rodzaju klasyfikacyjnym, to w zasadzie osoby te przyłączano do innych najbliższych rodzajów klasyfikacyjnych. Tak np. produkcja maszyn rolniczych z odlewniami została połączona z czystą produkcją maszyn rolniczych (bez odlewni) w jednym rodzaju klasyfikacyjnym „Produkcja maszyn rolniczych”.

Takie postawienie sprawy jednostki miejsca pracy wywarło wpływ również na samą metodę klasyfikacji zakładów. Przy ustalaniu tej metody nie opierano się na określonym, jednolitym kryterium, np. na kryterium surowca, gotowego produktu czy procesu technicznego, gdyż przy obecnym skomplikowaniu produkcji jest rzeczą niemożliwą konsekwentne przeprowadzenie w budowie klasyfikacji jednego czy kilku technicznych kryteriów, a co jeszcze ważniejsze, otrzymane grupy musiałyby być w dużym stopniu sztuczne i nie odpowiadałyby faktycznemu układowi stosunków w życiu. W związku z powyższym nie kierowano się przy budowie klasyfikacji określonym „logicznym” kryterium, dążono natomiast do otrzymania grup życiowo przedstawiających możliwie największe znaczenie (z powodu braku miejsca nie mogą tu być przedstawione względy, którymi się powodowano przy tworzeniu grup mających największe

w obrębie przemysłu włókienniczego	zaliczono do rodzaju o znaku klas.
1) przędzalnie i tkalnie	209, 212, 213
w obrębie przemysłu spożywczego	
1) browary i słodownie w połączeniu z produkcją wód mineralnych i gazowych, wódek, wina, miodów i soków	247
w obrębie przemysłu poligraficznego	
1) drukarnie i litografie z introligatorstwem	262
w obrębie przemysłu budowlanego	
1) budownictwo ziemne i budownictwo domów	272
2) budownictwo domów z przeprowadzaniem instalacji budowlanych	274

życiowe znaczenie; względy te będą omówione w sposób szczegółowy w wydawnictwach poświęconych zasadom opracowania spisu). Takie ogólne nastawienie sprawiło, że przyjęto np. jako zasadę uwzględnienie w miarę możliwości w oddzielnych rodzajach klasyfikacyjnych poszczególnych typów rzemiosła.

Przy tworzeniu rodzajów klasyfikacyjnych specjalną uwagę zwrócono na to, aby były one pod względem swej zawartości możliwie jednolite. Ponieważ jednocześnie ze względu na koszt opracowania można było uwzględnić jedynie rodzaje klasyfikacyjne, co do których można się było spodziewać, że będzie do nich zaliczona znaczna liczba osób, stało się rzeczą konieczną utworzenie dla każdej gałęzi często dość licznej grupy jako rodzaju nie wydzielonego, obejmującego osoby, które nie weszły do poszczególnych rodzajów klasyfikacyjnych.

## Klasyfikacja według wielkości zakładu

Poza właściwym podziałem według zawodu głównego dla osób zatrudnionych w górnictwie i przemyśle zastosowano podział według wielkości zakładu zatrudniającego daną osobę.

W braku informacji o liczbie osób zatrudnionych przez zakład klasyfikację oparto na kategorii wykupowanego przezeń świadectwa przemysłowego. Klasyfikacja przewiduje następujące grupy:

Zakłady przemysłowe	I — III kategorii
„ „	IV i V „
„ „	VI i VII „
„ „	VIII „
„ „	niewiadomej „

W związku z tym, że kategoria świadectwa przemysłowego nie zawsze jest oparta jedynie na liczbie zatrudnionych przez zakład pracowników, a często bywa określaną przy pomocy innych kryteriów, trudno jest ściśle ustalić, jakiej liczbie zatrudnionych odpowiada poszczególne grupy klasyfikacji według wielkości zakładu. Niemniej jednakże możliwe są pewne ogólne określenia wielkości zakładów wchodzących w skład poszczególnych spośród wyżej wymienionych grup. Z tego punktu widzenia zakłady I — III kategorii można uważać z pewnymi zastrzeżeniami za odpowiadające wielkiemu przemysłowi zakłady IV i V kategorii odpowiadałyby przemysłowi średniemu

zakłady VI i VII kategorii odpowiadałyby—w zależności od typu produkcji — drobnemu przemysłowi, względnie większym zakładom rzemieślniczym

zakłady VIII kategorii odpowiadałyby — w zależności od typu produkcji — najdrobniejszemu przemysłowi, względnie mniejszym zakładom rzemieślniczym.

Do zakładów I—III kategorii zaliczono także górnicze i przemysłowe zakłady stanowiące własność Państwa lub samorządu terytorialnego, a nie wykupujące świadectw przemysłowych. Przy tym rozstrzygnięciu opierano się na znacznym prawdopodobieństwie przypuszczenia, że zakłady takie są pod względem wielkości zbliżone do zakładów I — III kategorii. Do zakładów VIII kategorii zaliczono również osoby zatrudnione w drobnych

zakładach nie obowiązanych prawem do wykupywania świadectw przemysłowych, rzemieślników domokrążnych itd. oraz chałupników przemysłowych (ob. str. XVIII).

Do zakładów niewiadomej kategorii zostali zaliczeni przede wszystkim „Robotnicy bliżej nie określone”, dla których wątpliwy był sam przydział do „Górnictwa i przemysłu”, a tym samym ustalenie wielkości zakładu było niemożliwe. Poza tym do grupy zakładów niewiadomej kategorii zostały zaliczone te osoby, dla których w materiale nie podano nazwy firmy, co nie pozwoliło na ustalenie kategorii zakładu. Ponieważ, jak stwierdzono, niepodawanie nazwy firmy zachodzi w większości przypadków wtedy, kiedy dana osoba jest zatrudniona w drobnym zakładzie, najczęściej rzemieślniczym, sądzić należy, że osoby zaliczone do grupy zakładów niewiadomej kategorii na podstawie braku nazwy firmy w materiale w większej swej części—poza „Robotnikami bliżej nie określonymi”—składają się z osób zatrudnionych w zakładach VIII kategorii. W każdym bądź razie samodzielnie nie zatrudniający sił najemnych (ob. str. XIX), zaliczeni do tej grupy ze względu na niepodanie w materiale nazwy firmy, winni być traktowani na równi z wykazanymi w zakładach VIII kategorii.

## Handel i ubezpieczenia

Dział „Handel i ubezpieczenia” obejmuje wszelkie instytucje handlowe, bankowe, tzw. przemysł hotelarski i gastronomiczny, wynajem domów oraz pośrednictwo.

Poza tym do tego działu zaliczono prywatne zakłady ubezpieczeń.

Do omawianego działu zaliczono również instytucje trudniące się pomocniczymi czynnościami handlowymi, jak np. biura ogłoszeń, reklamy, przepisywania na maszynie, księgowości, informacji itd. Instytucje te zaliczono do gałęzi „Handel nie wydzielony”.

Zakłady rzemieślnicze trudniące się sprzedażą swych wyrobów bezpośrednio klientom nie zostały zaliczone do działu „Handel i ubezpieczenia”, weszły natomiast w skład działu „Górnictwo i przemysł” (ob. wyżej).

## Komunikacja i transport

Do działu „Komunikacja i transport” zaliczono:

- 1) przedsiębiorstwa trudniące się przewozem pasażerów i towarów, a więc żeglugę wodną i powietrzną, koleje i kolejki, tramwaje i autobusy, dorożki samochodowe i dorożki konne oraz wszelkiego rodzaju transport i komunikację, zarówno samochodową jak konną, oraz posłańców i tragarzy
- 2) pocztę, telefon i telegraf
- 3) dozór drogowy i wodny.

Do „Nie wydzielonych rodzajów komunikacji i transportu” zaliczono biura sprzedaży biletów kolejowych, żegluga itd., personel administracyjny i pomocniczy biur ekspedycyjnych itd., gdy tymczasem personel przewozowy biur ekspedycyjnych zaliczono do odpowiednich rodzajów komunikacji i transportu samochodowego lub konnego.

Najliczniejszą gałąź działu stanowią „Koleje”, do których zaliczono personel zatrudniony we wszelkich ro-



działach służby kolejowej (a więc także w warsztatach kolejowych) z wyjątkiem zatrudnionego w zakładach leczniczych i w szkołach utrzymywanych przez koleje.

Służba publiczna, kościoły, organizacje i instytucje społeczne

Do działu „Służba publiczna, kościoły, organizacje i instytucje społeczne” zaliczono przede wszystkim zatrudnionych w instytucjach administracji publicznej a więc administracji państwowej, samorządu terytorialnego, następnie zakładów ubezpieczeń społecznych, innych publicznych zakładów ubezpieczeń oraz instytucji samorządu gospodarczego i zawodowego. Jako administrację publiczną traktowano jedynie administrację w ściślejszym znaczeniu, a więc nie zaliczono tu np. osób zatrudnionych w przedsiębiorstwach komunikacyjnych, przemysłowych, zakładach leczniczych czy szkołach prowadzonych przez Państwo lub samorząd terytorialny, zaliczono natomiast np. osoby zatrudnione w ministerstwach, w kuratoriach okręgów szkolnych, inspektoratach szkolnych lub wydziałach oświaty i szpitalnictwa zarządów miejskich. Poza administracją publiczną do działu tego zaliczono „Sądownictwo, adwokaturę i notariat”, „Służbę bezpieczeństwa publicznego”, do której weszła również straż pożarna, „Kościoły i związki wyznaniowe” oraz „Administrację organizacji i instytucji społecznych”.

Zwrócić należy uwagę, jeżeli chodzi o osoby duchowne, że zostały one w drodze wyjątku potraktowane w sensie zawodu subiektywnego, to znaczy, że do działu zostali zaliczeni wszyscy duchowni bez względu na ich miejsce pracy, a więc również np. prefekci w szkolnictwie itd.

Jeżeli chodzi o „Administrację organizacji i instytucji społecznych”, to nie zaliczono tu osób zatrudnionych w zakładach utrzymywanych przez te organizacje i instytucje, a więc np. w szkołach, ambulatoriach, sierocińcach itd.

Szkolnictwo, oświata i kultura

Dział „Szkolnictwo, oświata i kultura” obejmuje przede wszystkim szkolnictwo wszelkiego typu (powszechne, średnie ogólnokształcące, wyższe i zawodowe) niezależnie od tego, przez jakie instytucje czy osoby szkolnictwo to jest prowadzone.

Poza tym do działu wchodzi wychowanie i oświata pozaszkolna (przedszkola, freblanki w mieszkaniach prywatnych, instytucje oświaty pozaszkolnej, jak np. ogniska, uniwersytety powszechne, administracja organizacji sportowych i wychowania fizycznego wraz z odnośnymi zakładami oraz nauczyciele prywatni), nauka, literatura i sztuka, prasa i wydawnictwa druków nieperiodycznych (bez drukarni należących do instytucji wydawniczych a wykazanych w dziale „Górnictwo i przemysł”) oraz widowiska.

Lecznictwo i higiena, utrzymywanie czystości oraz zakłady opieki społecznej

Dział „Lecznictwo i higiena, utrzymywanie czystości oraz zakłady opieki społecznej” obejmuje przede wszystkim lecznictwo i profilaktykę, w których wykazano wolnopracujących lekarzy, dentyistów, weterynarzy, felczerów, masażyistów, pielęgniarki oraz położne, jak również wszelkiego rodzaju prywatne i publiczne zakłady lecznicze (również dla zwierząt) a także apteki wraz z pracowniami analiz lekarskich, wreszcie pracownie techniczno-dentystyczne.

W skład działu wchodzi „Higiena i utrzymywanie czystości” obejmujące między innymi „Fryzjerstwo i kosmetykę”, wykazane w tym właśnie dziale, dlatego że oddają usługi w dziedzinie higieny, oraz „Pralnie, prasownie i magle” obejmujące również praczki, przyjmujące robotę do siebie do domu bądź też piorące po domach.

Poza tym do działu zaliczono „Utrzymywanie w porządku placów i ulic oraz grzebanie zmarłych”.

Zakłady opieki społecznej (sierocińce, domy dla starców, żłobki itd.) zaliczone do działu nie obejmują personelu administracyjnego towarzyszących im te zakłady, lecz właściwy personel samych zakładów.

Służba domowa

Dział „Służba domowa” obejmuje zarówno służbę domową zamieszkałą wraz z pracodawcą jak i zamieszkałą w mieszkaniach własnych (tzw. służące przychodnie). Osoby o bliżej nie określonym zatrudnieniu w charakterze służby, bez wyraźnego zaznaczenia, że chodziło o służbę domową, zatrudnione u członków zespołów rolniczych o użytkach rolnych poniżej 50 ha, zostały zaliczone nie do służby domowej, lecz do ludności najmniej w rolnictwie (ob. str. XIII).

Utrzymujący się bez pracy zarobkowej

Dział „Utrzymujący się bez pracy zarobkowej” obejmuje:

- 1) osoby pobierające zaopatrzenie emerytalne i inwalidzkie
- 2) osoby utrzymujące się z dochodu od posiadanego kapitału, tj. rentierów, kapitalistów itd. Nie zaliczono tu dożywotników, wykazanych łącznie z ludnością samodzielną w rolnictwie; nie zaliczono tu również właścicieli domów wykazanych w dziale „Handel i ubezpieczenia”
- 3) osoby utrzymujące się z dobroczynności publicznej, a więc żebraków i osoby otrzymujące świadczenia opieki społecznej.

Poza tym potraktowano jako utrzymujących się bez pracy i włączono do działu: więźniów, chorych stale przebywających w szpitalach oraz pensjonariuszy zakładów opieki społecznej, jak również osoby biernie na utrzymaniu osób niewiadomych.

Osoby o zawodzie nie określonym lub niewiadomym

Dział „Osoby o zawodzie nie określonym lub niewiadomym” obejmuje osoby o zawodzie nie określonym (np. wróżbiarzy, chiromantów itd.), osoby wykolejone pod względem społecznym (np. złodziei, przemytników, prostytutki itd.) oraz osoby czynne o zawodzie niewiadomym, a więc osoby bez zapisów zawodowych, względnie o zapisach nie pozwalających na ustalenie działu zawodu wraz z utrzymywanymi przez te osoby biernymi zawodowo członkami rodzin.

## B. Bezrobocie

Podstawa opracowania

Formularz spisowy nie zawierał osobnej rubryki dotyczącej bezrobocia. Jedynie w uwagach ogólnych do rubryk zawodowych umieszczony był następujący przepis dotyczący zapisów o b e z r o b o c i u: „Jeżeli dana osoba utraciła możliwość zarobkowania wskutek zamknięcia fabryki, redukcji, zwolnienia, martwego sezonu lub in-

nych tym podobnych przyczyn, powinna ona w rubryce 20 po wpisaniu wykonywanej ostatnio pracy zarobkowej zaznaczyć „brak pracy”.

W braku więc specjalnego pytania w formularzu spisowym dotyczącego bezrobocia opracowanie tego zagadnienia oparto na wzmiankach o braku pracy. Wskutek tego otrzymany materiał nasuwał szereg wątpliwości.

Osoby, które nigdy nie wykonywały pracy zarobkowej

W znacznej liczbie przypadków brak pracy zaznaczały nie tylko osoby, które pracę utraciły, lecz również takie, które nigdy pracy zarobkowej nie wykonywały, a przez wspomniane zaznaczanie wskazywały jedynie na to, że jej bezskutecznie poszukują.

Jeżeli chodzi o osoby, które zaznaczyły brak pracy w materiale a jednocześnie podały informacje pozwalające ustalić choćby niezupełnie ściśle ostatnie miejsce ich pracy, to w zasadzie nie należy przypuszczać, aby wśród nich znajdowała się poważniejsza ilość takich, które nigdy nie wykonywały pracy zarobkowej. Osoby bowiem, które podały w materiale czy to nazwę firmy, czy rodzaj czynności zakładu, czy wreszcie zawód indywidualny, według wszelkiego prawdopodobieństwa wykonywały już pracę zarobkową.

Inaczej sprawa przedstawia się, jeżeli chodzi o robotników, którzy nie podali rodzaju pracy. Dla tej kategorii osób trudno jest ustalić, jaką jej część stanowią osoby, które nigdy nie pracowały zarobkowo. Za pewną podstawę do przeprowadzenia chociażby przybliżonego, orientacyjnego podziału bezrobotnych robotników, którzy nie podali rodzaju pracy, na takich, którzy już w swoim czasie pracę wykonywali i następnie ją utracili, i takich, którzy pracy nigdy nie wykonywali, mogą służyć dane o ich wieku, publikowane oddzielnie dla robotników bez podania rodzaju pracy spisanych na wsi nieuprzemysłowionej, częściowo uprzemysłowionej oraz w mniejszych miastach słabo uprzemysłowionych — w tablicy 25, oddzielnie zaś dla robotników spisanych w miastach oraz w miejscowościach silnie uprzemysłowionych („Robotnicy bliżej nie określone”) — w tablicy 31.

Zatrudnieni i bezrobotni

Jak wspomnieliśmy już wyżej, bezrobotni w zawodzie głównym zostali zaklasyfikowani według ostatniego przed utratą pracy wykonywanego zajęcia. Tablice zawodowe na ogół operują przy podziale ludności według zawodu łączną sumą bezrobotnych i zatrudnionych. Poza tym istnieją tablice dotyczące podziału według zawodu samych bezrobotnych. Nie jest natomiast przewidziane na ogół w tablicach oddzielne, bez bezrobotnych, ujmowanie samych zatrudnionych. Wprawdzie liczbę zatrudnionych otrzymuje się przez odjęcie od łącznej sumy zatrudnionych i bezrobotnych liczby bezrobotnych, jednakże korzystanie z tak otrzymanej liczby zatrudnionych wymaga zastrzeżeń. Pewna ilość osób bowiem faktycznie w dniu spisu bezrobotnych mogła nie zaznaczyć tego w formularzu i w ten sposób niesłusznie jest policzona do zatrudnionych.

## C. Stosunek do zawodu (czynność, bierność zawodowa)

Ogólne zasady opracowania

Za osoby czynne zawodowo zostały uznane przy opracowaniu spisu 1931 roku bądź osoby wykonywające pracę zarobkową stanowiącą ich główne źródło utrzymania, bądź też osoby posiadające główne źródło utrzymania inne niż praca zarobkowa, nie polegające jednak na utrzymaniu ich przez rodzinę (krewnych, powinowatych, współmałżonków, opiekunów i wychowanków). Stosownie do powyższego za osoby biernie zostały uznane osoby, których główne źródło utrzymania polegało na utrzymaniu ich przez rodzinę (krewnych, powinowatych, współmałżonków, opiekunów i wychowanków).

Osoby bezrobotne zaliczono do czynnych zawodowo, gdyż dla bezrobotnych za ich zawód główny uważano ostatnio wykonywaną pracę zarobkową.

Pomagających członków rodziny (ob. str. XVIII) potraktowano jako czynnych zawodowo.

Do liczby czynnych zaliczono także osoby utrzymujące się bez pracy zarobkowej (np. emerytów lub takie kategorie osób, jak więźniowie, osoby przebywające w szpitalach, przytułkach, zakładach opieki społecznej zamkniętej itd.).

Osoby biernie przyłączano do zawodu głównego i stanowiska społecznego czynnych zawodowo osób utrzymujących dane osoby.

Osoby znajdujące się na utrzymaniu bezrobotnych członków rodziny określano jako osoby biernie znajdujące się na utrzymaniu osób bezrobotnych.

W ten sposób uzyskano możliwość otrzymania całej liczby osób utrzymujących się z danej grupy zawodu głównego, z podziałem według stanowiska społecznego oraz z uwzględnieniem bezrobocia.

Dla pewnych kategorii osób biernych było często trudno ustalić, jakie czynne zawodowo osoby je utrzymują. Wszystkie osoby biernie zawodowo, dla których nie zostały ustalone osoby je utrzymujące, zaliczono do specjalnej grupy zawodu głównego jako osoby biernie na utrzymaniu osób niewiadomych.

Stosunek do zawodu dla ludności samodzielnej w rolnictwie

Dla ludności w zespołach rolniczych (ob. str. XII), a tym samym dla całości ludności samodzielnej w rolnictwie, z podziału na czynnych i biernych musiano zrezygnować, gdyż ze względu na stan materiału spisowego przeprowadzenie granicy pomiędzy pomagającymi członkami rodziny a biernymi zawodowo nie dało się przeprowadzić w sposób gwarantujący należyłą wartość wyników. Ludność w zespołach rolniczych podzielono na głowy zespołów, osoby będące na utrzymaniu głów zespołów oraz osoby pomagające głowom zespołów. Podział ten odtwarza jedynie zapisy w materiale, a tym samym wartość tego podziału nasuwa wymienione już zastrzeżenia.





## D. Pomagający członkowie rodziny

## Ogólne zasady opracowania

Za pomagających członków rodziny uznano osoby wykonywające zajęcie zarobkowe (w znaczeniu współpracy, a nie pomocy finansowej) dla członków rodziny (krewnych, powinowatych, współmałżonków, opiekunów i wychowanków), przy czym to zajęcie zarobkowe nie posiada charakteru pracy najemnej.

Pomagający członkowie rodziny występują najczęściej u osób samodzielnych, szczególnie w rolnictwie, handlu i rzemiośle. Mogą jednakże występować również u pracowników najemnych, jak np. u robotników rolnych, dozorców domowych, kolejarzy, urzędników pocztowych itd.

Jednakże w materiale spisowym rzadko zaznaczano fakt pomagania członkom rodziny u pracowników najemnych, nawet dla tych ich kategorii, dla których zjawisko pomagania jest w życiu bardzo częste. W związku z tym stanem materiału spisowego pomagający członkowie rodziny u pracowników najemnych nie zostali opracowani. Wyjątek z tej reguły uczyniono dla pomagających robotnikom rolnym zamieszkałym w mieszkaniach służbowych. Poza tym wyjątkiem pomagający członkowie rodziny zostali opracowani jedynie wówczas, gdy stanowili pomoc u samodzielnych i chałupników (ob. niżej).

## Pomagający członkowie rodziny u ludności samodzielnej w rolnictwie

Dla ludności samodzielnej w rolnictwie opracowanie pomagających członków rodziny następczo specjalnie dużo wątpliwości ze względu na powszechność pracy członków rodziny w gospodarstwach rolnych i trudność odróżnienia osób pomagających od biernych.

W związku z tym wartość liczb dotyczących pomagających członków rodziny wśród ludności samodzielnej w rolnictwie pozostawia, jak się zdaje, wiele do życzenia i może być należycie oceniona dopiero po głębszej analizie.

Pomagających członków rodziny potraktowano jako czynnych zawodowo; za zawód główny i stanowisko społeczne uznano dla nich zawód główny i stanowisko społeczne osób korzystających z pomocy, a więc tych członków rodziny, którym pomoc jest okazywana.

## E. Stanowisko społeczne

## Podział na samodzielnych i pracowników najemnych

Ludność wykonywającą zajęcia zarobkowe podzielono na „samodzielnych”, do których zaliczono osoby wykonywające zajęcia zarobkowe we własnym warsztacie pracy, i na „pracowników najemnych”, czyli nie posiadających własnego warsztatu pracy, lecz uzyskujących za swe zajęcia zarobkowe dochód w postaci wynagrodzenia za pracę najemną.

Zgodnie z tak ustalonym pojęciem „samodzielnych” i „pracowników najemnych”, do samodzielnych zaliczono również osoby należące do tzw. zawodów wolnych, a więc np. lekarzy wolnopraktykujących, adwokatów itd.

Między wyraźnie zarysowanymi grupami pracowników najemnych i osób samodzielnych istnieje w życiu szereg kategorii przejściowych, dla których kwestia takiego czy innego zaliczenia nie jest kwestią zasadniczą, a jest raczej sprawą umowy. Należą tu np. postać, tragarze, pielęgniarki, pracznicy, agenci, krawcowe szyjące po domach różnych klientów itd. Osoby tego typu, należące do kategorii przejściowych, policzono przy opracowaniu spisu 1931 r. do „samodzielnych”.

Nie zaliczono do samodzielnych, a w pewnych zestawieniach wyodrębniono w oddzielną grupę tzw. chałupników, a więc według definicji formularza A „osoby pracujące u siebie w domu, jednak nie dla prywatnej klienteli, lecz dla przedsiębiorcy, kupca itd.” W innych zestawieniach chałupnicy występują w jednej grupie z robotnikami.

## Samodzielność nie stwierdzona

Oddzielenie samodzielnych od pracowników najemnych natrafiło na znaczne trudności ze względu na niedokładność zapisów w materiale spisowym. Główna z nich polegała na bardzo częstym występowaniu w materiale zapisów podających jedynie nazwę zawodu indywidualnego lub rodzaj czynności przedsiębiorstwa (zakładu) bez zaznaczenia, czy chodzi tu o samodzielnego, czy też o pracownika najemnego. Zapisy tego typu były szczególnie rozpowszechnione wśród osób zatrudnionych w rzemiośle, a więc brzmiały np. „szewc”, „piekarz”, „ślusarstwo”, „zakład bednarski” itd.

Osoby o takich niepełnych i nie wyjaśnionych zapisach wydzielono w specjalną grupę „Samodzielność nie stwierdzona”. Grupa ta występuje jedynie w rodzajach rzemieślniczych działu „Górnictwo i przemysł” oraz w niektórych rodzajach poza tym działem, jak: Ogrodnictwo i pszczelarstwo, Komunikacja i transport samochodowy, Komunikacja i transport konny, Fryzjerstwo i kosmetyka i in.

W szeregu mniej szczegółowych zestawień osoby zaliczone do grupy „Samodzielność nie stwierdzona” wykazano łącznie z osobami o „Samodzielności stwierdzonej” w jednej grupie „Samodzielnych”.

Wydzielenie w oddzielną grupę osób o niepełnych i nie wyjaśnionych pod względem stanowiska społecznego zapisach przedstawia tę niedogodność, że utrudnia podział ludności na samodzielnych i pracowników najemnych.

Pewną pomocą przy ustaleniu podziału na samodzielnych i pracowników najemnych może być orientacja co do uprzemysłowienia terytorium, na którym pracuje osoba zaliczona do grupy „Samodzielność nie stwierdzona”. Rzecz oczywista bowiem, że na terenach mało uprzemysłowionych, nie posiadających większych zakładów przemysłowych, prawdopodobieństwo, że osoby wchodzące w skład tej grupy są raczej samodzielne, jest o wiele większe, niż na terenach bardziej uprzemysłowionych, posiadających większe zakłady. Aby umożliwić tego rodzaju przybliżoną orientację, osoby wchodzące w skład grupy „Samodzielność nie stwierdzona” podzielono według tego, czy były one spisane na terenach nieuprzemysłowionych, czy też częściowo uprzemysłowionych, czy wreszcie przemysłowych (ob. str. XIII).

## Podział samodzielnych na zatrudniających siły najemne i nie zatrudniających sił najemnych

Dalsza klasyfikacja samodzielnych uwzględniła podział ich na zatrudniających siły najemne i sił najemnych nie zatrudniających. Do samodzielnych nie zatrudniających sił najemnych zaliczono również osoby, co do których nie stwierdzono, czy zatrudniają siły najemne, czy też ich nie zatrudniają. Samodzielnych zatrudniających siły najemne w zasadzie nie dzielono dalej według liczby zatrudnionych przez nich sił najemnych, jedynie dla działu „Górnictwo i przemysł” wprowadzono podział na samodzielnych zatrudniających do 4 oraz zatrudniających 5 i więcej sił najemnych.

## Podział pracowników najemnych na pracowników umysłowych i robotników

Pracowników najemnych podzielono na dwie grupy: pracowników umysłowych i robotników.

Przy podziale pracowników najemnych na pracowników umysłowych i robotników oparto się na przepisach prawnych o tym podziale, gdyż pracownicy umysłowi podlegają odrębnym przepisom co do umowy o pracę, a również należeli w 1931 r. do odrębnych instytucji ubezpieczeniowych (pod względem ubezpieczenia emerytalnego i ubezpieczenia od bezrobocia). Jeśli chodzi o etatowych pracowników państwowych, nie podlegających tym przepisom ani tym ubezpieczeniom, to dla nich zróżniczkowanie przeprowadzono na podstawie odnośnych przepisów prawnych, odróżniających urzędników od funkcjonariuszy niższych.

Zarówno pracownicy umysłowi jak i robotnicy dalszemu podziałowi nie podlegali. Jedynie w pewnych zestawieniach wydzielono spośród robotników grupę uczniów (terminatorów). W innych zestawieniach terminatory figurują w jednej grupie z robotnikami.

Dla osób zaliczonych do działu „Utrzymujących się bez pracy zarobkowej” uznano, że posiadają one stanowisko społeczne nie określone. Tak samo ustosunkowano się do osób zaliczonych do gałęzi „Osoby o zawodzie nie określonym i osoby wykołajone”.

Osoby biernie zawodowo przyłączano do stanowiska społecznego osób czynnych zawodowo utrzymujących dane osoby biernie. Pomagających członków rodziny przyłączano do stanowiska społecznego osób korzystających z ich pomocy.

## F. Zawód poboczny

## Ogólne zasady opracowania

Za zawód poboczny przy opracowaniu spisu 1931 r. uznano zajęcie zarobkowe lub niezarobkowe źródło utrzymania dodatkowe, tj. takie, które nie dostarczało danej osobie głównych środków na utrzymanie, nie stanowiło przeważnej części jej dochodu. Oczywiście osób, których głównym źródłem utrzymania jest np. praca zarobkowa, a dodatkowym utrzymywanie przez rodzinę, nie traktowano jako posiadających zawód poboczny; natomiast osoby, których głównym źródłem było utrzymywanie przez rodzinę, a dodatkowym np. praca zarobkowa, uważano za posiadających zawód poboczny.

W przypadkach, kiedy materiał spisowy zaznaczał, że dana osoba jest w swym zawodzie pobocznym bezrobotna, uważano, że nie posiada ona zawodu pobocznego.

Zawód poboczny ustalano również dla osób czynnych zawodowo jak i biernych zawodowo. Dla biernych

zawodowo ustalano jako zawód poboczny osobiście przez danego biernego wykonywane zajęcie zarobkowe lub osobiście posiadane niezarobkowe źródło utrzymania.

Jeżeli chodzi o osoby, które podały, że są w zawodzie pobocznym pomagającymi członkami rodziny, to uznawano, że posiadają one zawód poboczny z wyjątkiem przypadku, gdy jednocześnie podały, że w zawodzie głównym znajdują się na utrzymaniu rodziny. Osoby o zapisach tego ostatniego typu zostały potraktowane jako pomagający członkowie rodziny, za ich zawód główny uznano zawód osoby korzystającej z pomocy, zawodu pobocznego natomiast dla osób takich nie uznawano.

## Klasyfikacja zawodu pobocznego

Klasyfikacja zawodu pobocznego przewiduje—ze względów oszczędnościowych—jedynie podział według następujących czterech grup:

- 1) osoby nie posiadające zawodu pobocznego
- 2) osoby posiadające zawód poboczny w rolnictwie samodzielnym
- 3) osoby posiadające zawód poboczny w rolnictwie najemnym
- 4) osoby posiadające zawód poboczny poza rolnictwem.

Jak widzimy, zasadnicze kryterium przeprowadzonego podziału stanowi praca w rolnictwie lub poza rolnictwem, przy czym odróżnia się poza tym rolnictwo samodzielne od najemnego. Zastosowanie tego rodzaju kryterium umożliwi przy kombinacji z zawodem głównym między innymi uzyskanie następujących wyników:

Po pierwsze, wyodrębnienie licznych osób należących do przejściowych kategorii między robotnikami rolnymi a rolnikami samodzielnymi, które to kategorie składają się z jednej strony z robotników rolnych prowadzących poza tym gospodarke samodzielną, z drugiej zaś strony z rolników samodzielnych będących w zawodzie pobocznym robotnikami rolnymi.

Po drugie, uzyskanie danych o wykonywaniu zawodu pobocznego w postaci samodzielnego rolnictwa przez ludność poza rolnictwem, co ma szczególne znaczenie dla robotników przemysłowych na niektórych terenach kraju.

Po trzecie wreszcie, uzyskanie danych o wykonywaniu zawodu pobocznego poza rolnictwem przez ludność zatrudnioną w rolnictwie, co ma szczególne znaczenie, jeżeli chodzi o ludność samodzielną w rolnictwie, wykonywającą zawód poboczny w postaci rzemiosła, chałupnictwa przemysłowego itd.

Przy podziale na wyżej wymienione cztery grupy uznano, że rolnicy samodzielnicy w zawodzie głównym nie mogą posiadać zawodu pobocznego w postaci rolnictwa samodzielnego, i robotnicy rolni w zawodzie głównym—w postaci rolnictwa najemnego; jeżeli materiał zawierał takie zapisy, uznano, że osoby, których one dotyczą, nie posiadają zawodu pobocznego. Podobnie postąpiono z ludnością poza rolnictwem, dla której uznawano istnienie zawodu pobocznego jedynie wtedy, gdy wykraczał on poza rodzaj klasyfikacyjny zawodu głównego danej osoby lub dotyczył innego stanowiska społecznego w tym samym rodzaju zawodu (np. nie uznawano za zawód poboczny faktu wykonywania dodatkowego zajęcia zarobkowego przez lekarza w jednym szpitalu przy głównym zajęciu w drugim szpitalu; natomiast uważano za zawód poboczny dodatkową wolną praktykę lekarską przy głównym zajęciu w postaci pracy w szpitalu).